

סיפורי מגילת אסתר בבית הכנסת של דורא אירופוס

בצלאל נרקיס

1. פנים בית הכנסת בדורא אירופוס.
פינה צפון מערבית. 244 לספירה.
דמשק, המוזיאון הלאומי.

בראשית דבריי אזכיר נשכחות. הכנסים הראשונים שעסקו בעיצוב האות העברית היו תחילתו של המפעל שנערך ביוזמתו של האגף לתרבות תורנית במשרד החינוך. יוזם המפעל היה ד"ר יונה בן-ששון, שבינתיים הלך לעולמו, והיה הרוח החיה באגף אותו הקים. אתו, ובשיתופו של צבי שטיינר, כאומן וכמעצב, הקמנו בשעתו – הם, אני וחברים אחרים – את האגודה לאומנות יהודית, שהיא שותפה פעילה של הכנס הזה ושל כנסים קודמים במכללת אמונה. מטרת האגודה היו ועודן להכיר ולהבין את האומנות החזותית היהודית לדורותיה ולהפיץ את ידע התרבות היהודית בציבור בארץ. מטרה נוספת של האגודה היא לגרום לשיתוף פעולה, לשילוב ולקרוב לבבות של חוקרים, אוצרים, מורים ותלמידים, ולקרובם אל התרבות היהודית החזותית.

ולעניין עצמו. הציור המוקדם ביותר המתאר סצינות ממגילת אסתר נמצא בבית הכנסת בדורא אירופוס שנבנה בשנת 244. כל קירותיו כוסו בציורים, שרובם מתארים סיפורי תנ"ך המשלבים בתוכם מדרשים רבים (תמונה 1).

במרכז הקיר המערבי הפונה לירושלים (תמונה 2) נראית הגומחה של ארון הקודש, ומעליה ומצדדיה לוחות ובהם סיפורי יציאת מצרים, מציאת משה, משיחת דוד על ידי שמואל וארבע סצנות המתייחסות לאלהו, ומשמאל לארון הקודש נמצא סיפור מגילת אסתר, הכולל שתי סצינות (תמונה 3).

הסצינה הראשונה משמאל מתארת את מרדכי הרוכב על סוס מלכותי ואת המן המוליך אותו ברחובות שושן הבירה (אסתר, ו, יא), בנוכחות ארבעה יהודים לבושי לבן הצופים בתהלוכה, ונמצאים במרכז הלוח. מימין נראים אחשוורוש ואסתר יושבים על כסאות מלכותיים, ומאחוריהם משרתים ושומר ראש. ליד אחשוורוש נראה שליח המוסר למלך איגרת. מאחר שאין במגילת אסתר זכר לשליח כזה, אני מסכים עם החוקר קרל קרלינג ששליח זה מביא למלך דיווח על מספר האנשים שהרגו היהודים ביום הראשון של פורים.

בדבריי הבאים אסכם את הידוע לנו על הלוח ואסתמך על דבריהם של חוקרים קודמים, כגון די מניל די בואסון, הופקינס, קרלינג, וישניצר, גודאינף, ויצמן וקסלר. אנסה לראות את המקורות היהודיים, ההלניסטים והסורים – סאסאנים המקומיים בציורי לוח אסתר ואת יחסם לכלל ציורי בית הכנסת בדורא אירופוס.

2. הקיר המערבי בבית הכנסת בדורא אירופוס, במרכזו גומחת ארון הקודש, משמאלו לוח מגילת אסתר ומימינו לוח משיחת דוד למלך על ידי שמואל.
3. בית הכנסת בדורא אירופוס. לוח מגילת אסתר.

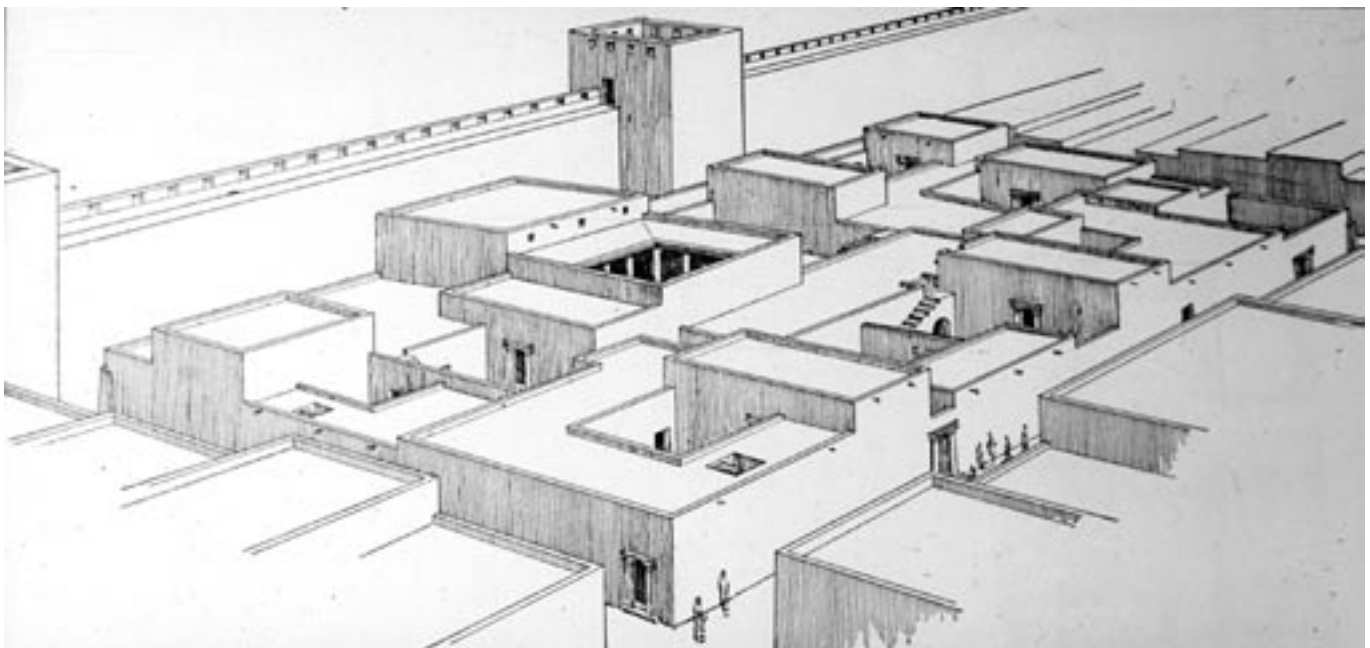
4. מפת העיר דורא אירופוס.
מימין נהר פרת ומשמאל בתוך
החומה בית הכנסת.

בשנת 244, כשנבנה בית הכנסת, הייתה דורא אירופוס עיר ספר בגבול האימפריה הרומית על הגדה הימנית של נהר פרת, שהקיף אותה משלושה עברים (תמונה 4). חשיבותה של דורא הייתה גדולה כעיר מעבר מסחרית כבר בתקופה ההלניסטית. היא פרוחה למרות, ואולי בגלל, המאבק החברתי-תרבותי שהיה בתוכה בין האירופאיו (Europaioi), מקדונים שבאו מן המערב, לבין הפארויקוי (Parioikoi), הסורים המקומיים, ואלה שבאו ממסופוטמיה במזרח. תקופת השגשוג של העיר הייתה תחת שלטון הפרתים משנת 50 לספירה ועד שנכבשה מידיהם ב-165 על ידי לוקיוס וורוס (Lucius Verus), שנשלח על ידי הקיסר הרומי מרקוס אאורליוס לכבוש את המזרח מן הפרתים. מאז הפכה להיות עיר ספר, ושכן בה חיל מצב רומי, ששמר מפני

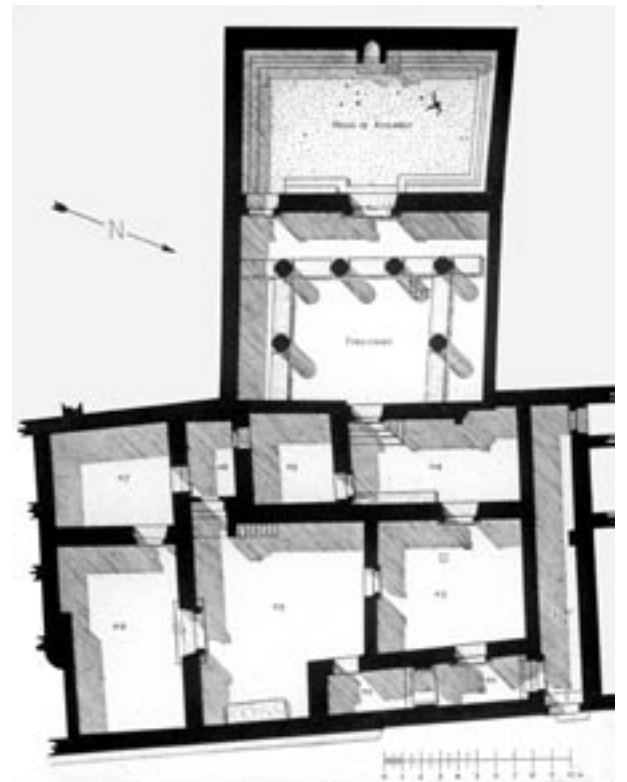
האימפריה הפרתית שגבולה הגיע עד נהר פרת. בשנת 226 נכבשה האימפריה הפרתית על ידי המלך הסאסאני הראשון ארדשיר בן פאפך, ודורא שעל נהר פרת הפכה להיות עמדה חשובה ביותר בהגנה על גבולות האימפריה הרומית מפני התוקפנות הסאסאנית. העיר הפכה להיות בעיקרה מוצב צבאי, ואילו כלל אזרחיה, והיהודים בתוכם, שרתו את הצבא כספקי מזון וציוד. לפני הכיבוש הרומי חיו היהודים באזור המזרחי של דורא, וודאי היה להם שם בית כנסת קדום יותר. למרות ששמה של העיר נשאר אירופוס, כציון שייכותה למערב, רוב תושביה האזרחיים של דורא היו ממוצא מזרחי, כלומר סורים-פרסים, ותרבותם במאה השלישית הייתה תערובת הלניסטית-פרסית הן מבחינה לשונית והן מבחינה אומנותית. עם הפיכתה של דורא למרכז צבאי ואדמיניסטרטיבי מובהק עברו היהודים ובני דתות אחרות לגור באזור הצפון-מערבי, והיהודים בנו את בית הכנסת שלהם סמוך לחומה, אזור בו נבנו מקדשים אחרים ובית טבילה נוצרי (תמונה 5).

5. שחזור חיצוני של בית הכנסת בדורא אירופוס ליד החומה.

הקהילה היהודית בדורא הייתה ודאי עשירה ומלומדת דיה על מנת לבנות בית כנסת, שאמנם היה קטן ממדים, אך מפואר בציורים בעלי משמעות יהודית מיוחדת. הכניסה לבית הכנסת הייתה דרך בית מגורים, שממנו עברו לחצר פתוחה, מוקפת בשדרת עמודים מקורה, ממנה נכנסו לבית הכנסת (תמונה 6). לפי אחד מאריחי התקרה שנישבר ושוחזר, ועליו כתובת ארמית, ניתן להסיק שהבית נבנה בשנת 244, בימיו של ארכון הקהילה שמואל (תמונה 7): "הדין ביתא איתבני בשנת 556 לשטרות, דאינין שנת תרתן לפיליפוס קיסר, בקשישותה דשמואל כהנה בר ידעי ארכון". כלומר: בית זה נבנה בשנת 556 למניין השטרות (כלומר בשנת 245–246 לספירה) שהייתה השנה השנייה לפיליפוס הקיסר, בזקנותו של שמואל הכהן בן ידעיה, ארכון הקהילה. על חשיבותו של הארכון שמואל לקהילת דורא יכול להעיד הלוח המצוייר, בצדה הימני של גומחת ארון הקודש, המתאר את שמואל המושח את דוד למלך (תמונה 8). הלוח נמצא ממש מתחת לאריח התקרה בעל כתובת ההקדשה.

6. תכנית בסיס של בית הכנסת בדורא אירופוס. למטה בית הכניסה, מעליו החצר ובית הכנסת.
7. לוח מאריחי התקרה בבית הכנסת בדורא אירופוס ובו כתובת ההקדשה לשמואל בן ידעיה, שבקשישותו נבנה הבית.

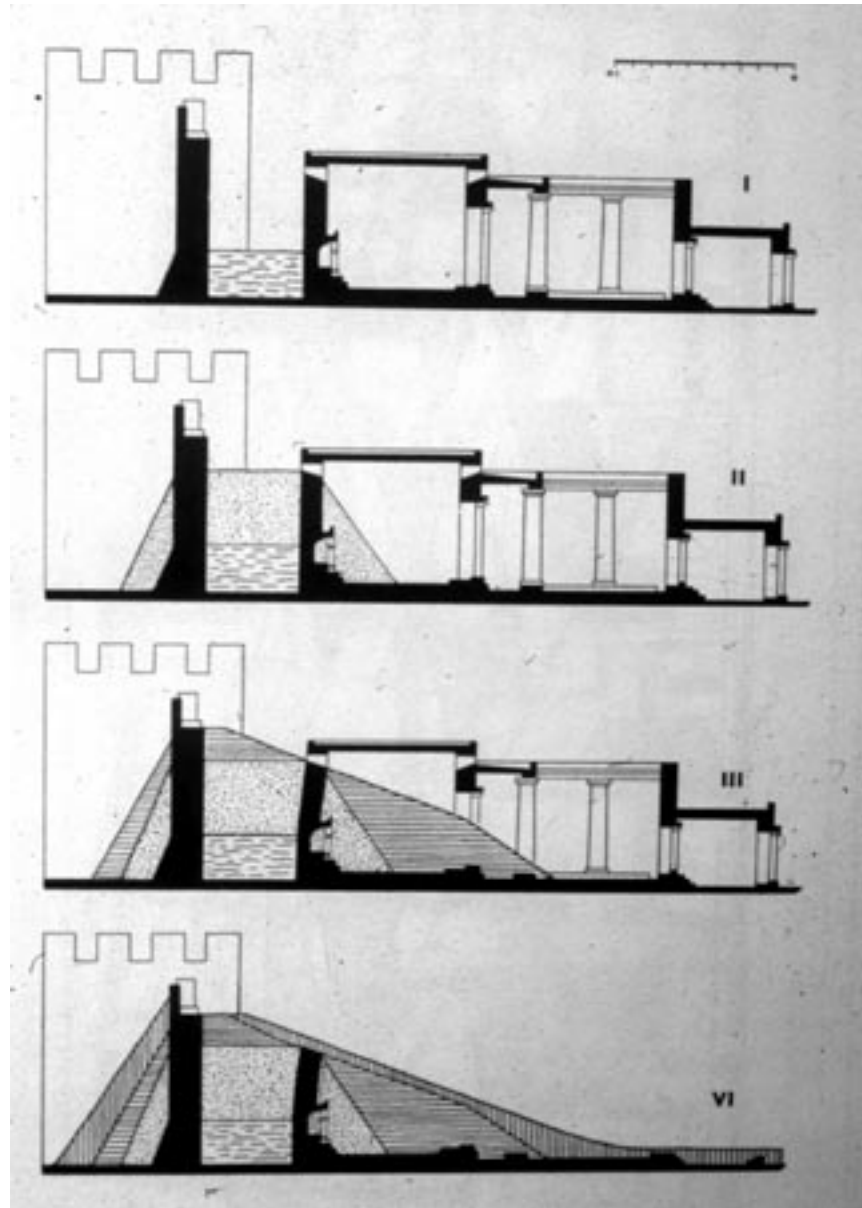

8. בית הכנסת בדורא אירופוס,
לוח משיחת דוד למלך על ידי
שמואל.

סופה של דורא כעיר בא בשנת 256, אחרי מצור סאסאני ארוך בן שנתיים, שבמהלכו ביצרו הרומאים את הצד הצפון מערבי, שלא היה מוקף במימי הפרת, תחילה על ידי מילוי הרחוב שבין החומה לבתים, ביניהם בנין בית הכנסת (תמונה 9). לאחר מכן שפכו עפר אל תוך הבניינים בקו החומה, אחרי שבנו קיר לבנים מקביל לה. קיר-תמך זה נפל כאשר נבקעה החומה, וקירות בית הכנסת כוסו בעפר בצורת טרפז בדרום ובצפון. רוב הקיר המערבי נשאר עומד, ואילו הקיר המזרחי נשאר רק בחלקו התחתון. תקרת הבניין, שהייתה עשויה מאריחים, קרסה על המילוי. דורא ההרוסה לא קמה לתחייה עוד, ובמשך אלף ושש מאות שנה הייתה מכוסה בחולות המדבר, עד שבמלחמת העולם הראשונה, תוך כדי חפירת עמדה לתותחים, מצא אחד החיילים, צרפתי משכיל, קיר מצוייר. לימים סיפר על כך לארכיאולוג צרפתי, שבסופו של דבר הגיע עם משלחת צרפתית, סורית ואמריקאית מאוניברסיטת ייל. חברי המשלחת חפרו את בית הכנסת וחלק גדול מדורא העיר בעקבותיו. כיום משוחזר בית הכנסת והוא נמצא במוזיאון הלאומי בדמשק. אין ספק שהבחירה לצייר את סיפור אסתר מימין לגומחת ארון הקודש, במקביל ללוח שמואל, משמאל, מלמדת על חשיבותו. החשיבות היא בכך שסיפורם של מרדכי ואסתר התרחש היסטורית במלכות פרס במסופוטמיה. יהודי דורא ראו במלכות פרס את מוצאם, והמשיכו לקיים קשרים עם אחיהם אשר מעבר לנהר. הם קראו לעצמם דוראנים (Durani) וסירבו להיקרא אירופאים.

הקשר עם מסופוטמיה מתברר גם ממספר גדול של מבקרים, שמוצאם במלכויות הפרתית והסאסאנית, אשר הגיעו לבית הכנסת בתקופה הראשונה של קיומו, לפני כיבוש העיר על ידי הרומאים. רוב המבקרים חרטו את שמם, את מעמדם ואת תאריך ביקורם בגרפיטי על גבי הציורים, כולם כתובים בפרסית בינונית. ברוב הכתובות מופיע המבקר כבעל תואר "דיפיר", שפירושו בפרסית "סופר" והוא מעמד רשמי של מזכיר הממלכה הפרסית. לעיתים מופיע בכתובת גם שמו של ה"זנדק" של היהודים (Zandak I yahudan), כנציג רשמי של הקהילה המלווה את ה"דיפיר" הפרסי. המונח "זנדקין" מופיע גם במדרש "אגדת אסתר" (37), המחבר את פרעה עם המן: "נכנסו אצלו אנשים בחורים זנדיקין ובאו עליו בעלילה". לדעת שאול ליברמן זנדיקין אלה היו "אנשים נבחרים, רשמיים". בלוח המתאר את מגילת אסתר יש מספר כתובות כאלה. רבים רצו להנציח את שמם בלוח זה דווקא, ודאי מפני שחשיבותו של הציור לעולם הפרסי הודגשה בפניהם, אולי על ידי ה"זנדק". אחת הכתובות נכתבה במאונך בצד רגלו השמאלית של המן. "בחודש מיטר, בשנה הארבע עשרה ביום פרווארטין, כאשר הורמזד הדיפיר וקנטק הזנדק והדיפירשל היהודים באו אל בית הא-לוהים של היהודים וראו

9. שחזור אנכי של בית הכנסת בדורא אירופוס בצד החומה, והשליבים של המילוי בעפר להגנת החומה (מלמעלה למטה).

את התמונה הזאת, והתמונה נראתה על ידם". הסיומת הפסיבית: "והתמונה נראתה על ידם" חוזרת במרבית הגראפיטי. על המשמעות המגית של הביטוי עמדתי במאמרי על החייאת בן האלמנה על ידי אליהו בבית הכנסת בדורא. מעניין לציין שרוב שמות האנשים, החדשים והימים הם זורואסטרים במקורם.

למרות שמבחינה כרונולוגית מן הראוי היה להתחיל בדיון על תהלוכת מרדכי, ארשה לעצמי להתחיל באחשוורוש ואסתר, בתקווה שדיון זה יוביל אותנו להבנת דרך עבודתו של האומן בדורא.

10. בית הכנסת בדורא
אירופוס, לוח המגילה,
אחשוורוש ואסתר על
כסאות המלכות.

בתמונה 10 נראה מימין הזוג המלכותי יושב זה בצד זו על כסאות מפוארים. אחשוורוש בלבוש פרסי מלכותי, במכנסים הדוקים ובחולצה ארוכה בכחול עמוק. למכנסים ולחולצה אמרות זהב ומעליהם מעיל ארגמן. לראשו של אחשוורוש כובע פריגי נטוי, שהיה נהוג ככובע מלכותי בפרס, בדומה ללבושו ולתנוחותיו של פרעה המצוייר בלוח המתאר את מציאת משה (תמונה 11). אולם בלוח אסתר יושב אחשוורוש על כסא מלכות הדומה לכסא של המלך שלמה, כפי

11. בית הכנסת בדורא אירופוס,
לוח מציאת משה, פרעה יושב
על כיסאו.

שמסופר בספר מלכים א' (י, יט): "ושנים אריות עומדים אצל הידות". כמו כן יש לכסא מסעד וקר ארגמניים, ובהדום הכסא שלוש מדרגות, שבצד כל אחת מהן נשרים במעלה הראשונה והשלישית ואריות במעלה השניה. זה בניגוד למה שנאמר במלכים א' (י, כ): "ושנים עשר אריות עומדים שם על שש המעלות מזה ומזה".

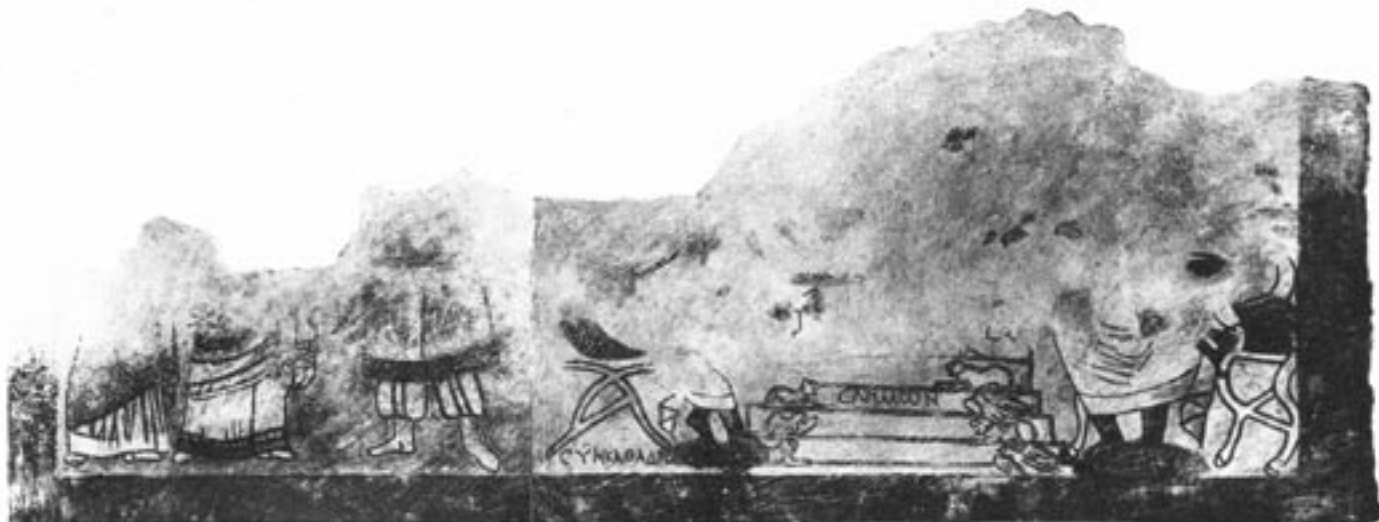
ההסבר לשיבת אחשוורוש על כסאו של שלמה מופיע בתרגום הארמי המדרשי למגילת אסתר, בן המאה השלישית. שם נזכרת סדרת האירועים האגדתיים שהביאו את כסא שלמה לאחשוורוש, ואין היא בהכרח שושלת היסטורית מדויקת: שישק מלך מצרים היה הראשון ששבה את כסא שלמה, ממצרים שבה אותו סנחריב מלך אשור, אחר כך החזיר חזקיה את הכסא לירושלים. הוא נשבה שוב על ידי פרעה נכה, ומשם נשבה על ידי נבוכדנצר מלך בבל. כשכבש כורש מלך מדי את בבל העביר את הכסא אליו, וכך הגיע הכסא לידי אחשוורוש, מלך פרס ומדי. אחשוורוש ניסה לעלות על הכסא, אך החיות לא נתנו לו, לכן הזמין אדריכלים מאלכסנדריה שיבנו לו כסא דומה, אלא שהדבר לא עלה בידם. אדריכלים אחרים הצליחו אחרי שנתיים ימים לבנות כסא דומה, ובשנה השלישית החליט לחגוג את ישיבתו על הכסא. מדרש זה נועד להסביר מדוע נאמר בראשית מגילת אסתר (א, ב-ג): "בימים ההם כשבת המלך אחשוורוש על כסא מלכותו אשר בשושן הבירה בשנת שלש למלכו עשה משתה".

בתרגום הארמי הראשון של המגילה לא נזכרו החיות השונות שהיו על מדרגות כסא שלמה, אולם הנשרים והאריות נזכרים בתרגום ארמי אחר, הידוע בשם "תרגום שני למגילת אסתר". תרגום זה הוא אמנם בן המאות השביעית-השמינית, אך יש בו מרכיבים מוקדמים, מן המאות השלישית והרביעית. לפי בעל התרגום השני היו לפני הכסא: "תרין עשר ארייון דדהבא, ולקיבליהון תרין עשר נשריא דדהבא. אריא לקבל נישרא ונישרא לקבל אריא" (שנים עשר אריות זהב, וממולם שנים עשר נשרים מזהב, אריה מול נשר ונשר מול אריה). ואילו על גבי שש המעלות של הכסא היו, גם כאן בניגוד למסופר במלכים א', זוגות של חיות שונות: שור מול אריה על המעלה הראשונה, זאב וכבש על השניה, נמר וגמל בשלישית, נשר וטווס ברביעית, חתול ותרנגול בחמישית, נץ ויונה בשישית. גם תאור זה בתרגום שני אינו תואם את כסא שלמה עליו יושב אחשוורוש בדורא.

בין ציורי הקיר בבית הכנסת של דורא נמצאים גם שרידי ציור של כיסאו של שלמה, כנראה בהקשר לביקורה של מלכת שבא (תמונה 12). לצורך זיהויו נכתב עליו שמו של שלמה בתעתיק יווני מוזר: "סלימון", וממולו יושב "סינקטרוס" (כלומר יועץ). על מעלות הכסא, ולא לפניו, מופיעים האריות מול הנשרים. מסתבר שמספר מדרשים שנאספו מאוחר יותר באסופה של התרגום השני היו ידועים לאמני דורא כבר במאה השלישית.

כל תרגומי המקרא לארמית הכוללים פרושים מדרשיים נעשו במזרח, במקומות בהם דיברו ארמית, כדי שבאי בית הכנסת יבינו את קריאת התורה בעברית. חלק מן התרגומים נעשו בארץ ישראל כבר בסוף תקופת בית שני ובתקופת המשנה, במאות הראשונה והשנייה לספירה.

12. בית הכנסת בדורא
אירופוס, לוח מלכת
שבא, רישום של כסא
שלמה.

ברור שהתרגומים המדרשיים הקדומים נאמרו בעל פה על ידי מתורגמנים מקצועיים שנדדו, כמו הפייטנים המוקדמים, מבית כנסת אחד למשנהו בישובים היהודיים ביהודה ובגליל. כך נוצרו תרגומים ארמיים שעקבו אחר הפסוקים של החומש וחמש המגילות, ובהם שולבו מדרשים רבים. רק מאוחר יותר, במאות השלישית והרביעית, החלו לכתוב את התרגומים. כך נוצרו גם קובצי המדרשים שעסקו בתכנים מסוימים ונבנו לפי פרשות התורה, וספרים אחרים, כגון מדרש רבה על התורה ומדרשי המגילות. בניגוד לטכסט החומש שנכתב במגילות ספרי התורה, טכסט שאי אפשר לשנותו, היוו קבצים אלה של תרגום ומדרש גמישים למדי, ושימשו בסיס לספרות יהודית ענפה שהתפתחה לאחר מכן. תרגומים מסוימים היוו כנראה בסיס לפרפראזות ארמיות של החומש, ולחלקם נוספו גם ציורים, בהם ניתן היה להיעזר כמודלים לציור קירות בתי הכנסת, כמו זה שהיה בדורא.

13. תבליט אבן מחפירות דורא אירופוס, האלים הדד ואטרגטיס יושבים על כיסאות מלכות. גלריית האומנות של אוניברסיטת ייל.

14. אלת העיר דורא אירופוס וכתר חומת-העיר לראשה. גלריית האומנות של אוניברסיטת ייל.

בכדי לדעת איך עבד האומן בבית הכנסת יש צורך למצוא גם את המקורות החזותיים של הציור, בנוסף על המקורות הספרותיים אותם תארנו למעלה. לגבי אסתר ואחשוורוש נראה שהשוואה שעשתה החוקרת רחל וישניצר עם תבליט האבן בן המאה השלישית מדורא, המתאר את האלה אטרגטיס (Atargatis) היושבת לצדו של האל הדד (Hadad) היא בעלת חשיבות מיוחדת (תמונה 13). התנוחה בה יושבים שני האלים מזכירה את ישיבתם של אחשוורוש ואסתר, כמובן בלי המרכיבים היהודיים שהזכרנו. אין זה אומר שהאומן ראה זהות ממשית בין דמויותיהם של הזוג המלכותי וזוג האלים הפרסי, אך ברור שדמויות כאלה, בלבוש פרסי, היושבות בתנוחה ייצוגית, היו מוכרות לו. הכתר בצורת חומת עיר הנמצא על ראשה של אסתר מזכיר את כתר-החומה של אלת העיר דורא, שנמצאה בחפירות (תמונה 14). כתר-החומה הוא אופייני להאנשה של דמויות המייצגות ערים באומנות ההלניסטית. השילוב בין המוטיבים הפרסיים

וההלניסטיים מחד ובין המקורות המדרשיים היהודיים מאידך אופייני לכל ציורי הקיר של בית הכנסת בדורא.
ההשפעה של מוטיבים סגנוניים פרסיים בולטת גם בציור התהלוכה של המן, המוביל את מרדכי רכוב על סוס המלך (תמונה 15).

15. בית הכנסת בדורא אירופוס,
לוח המגילה, המן מוביל את
מרדכי על סוס.

בדומה להם מופיע בתבליט אבן מדורא האל אשדו (Ashadu), הרוכב על סוס, כשהאל שדי (Shadi) מוביל אותו (תמונה 16). מראהו של הסוס כבד הגוף, כששתי רגליו הקדמיות צמודות, ישרות ועומדות על הקרקע, ראשו צמוד לצווארו וזנבו מסתלסל, טיפוסי לתיאורי סוסים מלכותיים באותה תקופה. גם הרוכב על הסוס נראה בתבליט ובציור בתנוחה חזיתית אופיינית, וידו הימנית מקופלת על חזהו. אך למרות התנוחה הייצוגית שלו, חלק ממעילו מתנופף ברוח בשתי היצירות, כאילו בשעת דהירה.

דמות יוצאת דופן היא זו של המן, הלבוש בחולצה ארוכה ובחגורה רחבה, רגליו חשופות והוא יחף. לבוש כזה הוא מיוחד לסייסים באמנות ההלניסטית-רומית. משרתי האורווה בציורי

16. תבליט אבן מחפירות דורא אירופוס, האל שדי מוביל את האל אשדו הרוכב על סוס. גלריית האומנות של אוניברסיטת ייל.

17. פסיפס מהווילה של פיאצה
ארמרונה בסיציליה,
ההיפודרום. סייס מניף ידו ליד
מרכבה בעלת ארבעה סוסים.

תחרויות סוסים בהיפודרום לבושים בדרך כלל בשמלה קצרה כזאת, חשופי רגלים ויחפים, כמו בפסיפס מן ההיפודרום בוילה של פיאצה ארמרונה שבסיציליה (תמונה 17). במדרש אסתר רבה (י', ז') מסופר שכאשר בא המן לקחת את מרדכי לרכב על סוס המלך, גרם לו מרדכי לעשות ארבע מלאכות בזויות. ראשית היה המן צריך להיות בלן ולרחוץ את מרדכי, לאחר מכן היה צריך לעסות את גופו, כדי שיוכל ללבוש את בגדי המלכות. כן היה עליו לספר אותו כדי שיוכל לשים כתר מלכות לראשו, ולבסוף היה המן צריך להתכופף כדי שמרדכי יוכל לעלות על גבו, ומשם על הסוס. קרוב להניח שהאומן של דורא הכיר מדרשים אלו בחלקם, כשצייר את המן כמשרתו של מרדכי בדמות נער אורוות. חשוב גם לציין שברבות הימים ניקר מישהו את עיניו של המן, כפעולה מגית המכוונת נגד אויבים.

לסיכום, ברור שיהודי דורא ראו בנס חג הפורים אירוע בעל חשיבות אקטואלית, כשציירו אותו במקום מכובד, ליד ארון הקודש. כמו כן נראה שהאומן של בית הכנסת בדורא אירופוס הכיר את האמנות ההלניסטית והדוראנית המקומית, המבוססת על הסגנון הסורי-פרסי, והשתמש בהם כמודלים ליצירתו. ברור גם שהאומן של דורא ידע יוונית בעגה סורית והיה בקיא גם בתרגום הארמי ובפרשנות המדרשית אותם שילב במכוון בציורי התנ"ך. אין זה משנה אם האומן עצמו היה בקיא בפרשנות המדרשית, או שקיבל הנחיות מדויקות מתלמיד חכם שעמד לידו. סביר ביותר שהיה בידי האומן כתב-יד מצוייר של פרפראזה ארמית לתנ"ך, ששימש כמודל לציורי הקיר בבית הכנסת.

ביבליוגרפיה לקריאה נוספת

- אחרי שהעיר דורא ובית הכנסת נחפרו ב-1932 על ידי משלחות מאוניברסיטת ייל (Yale), מצרפת ומסוריה, הופיעו כמה הודעות ותיאורים בכתבי העת המדעיים. הפרסומים הרציניים הראשונים נעשו בצרפתית על ידי הדוכס די מניל די בויסון (Comte du Mensil du Buisson) בינואר ובאוקטובר 1934 ב-*Revue Bilious*.
- ב-1934 הופיע גם הדו"ח הרשמי הראשון על בית הכנסת על כל מרכיביו:
Preliminary Report on the Synagogue at Dura, Yale University Press, 1936.
- ב-1938 כתב רוטובצף ספר כוללני על כל האומנות של דורא:
M. Rostovtzeff, Dura-Europos and its Art, Oxford, 1938.
- בעברית הופיעו שני ספרים על בית הכנסת ב-1946 וב-1947.
נפתלי שנייד, ציורי בית-הכנסת בדורא-אירופוס, תל-אביב, תש"ו (1946).
אליעזר ליפא סוקניק, בית-הכנסת של דורא-אירופוס וציוריו, ירושלים, תש"ז (1947).
- פרשנות משיחית של ציורי בית הכנסת פרסמה רחל וישניצר:
Rachel Wischnitzer, The Messianic Theme in the Paintings of the Dura Synagogue, Chicago, 1948.
- רק ב-1956 הופיע דין וחשבון מלא על בית הכנסת על ידי החוקר המובהק קרל קרלינג:
Carl H. Kraeling, The Synagogue. The Excavations at Dura-Europos, Final Report VIII, Part I, Yale, 1956.

פרסום מלא נוסף, המכיל תמונות מקוריות ופרשנות שונה מזו של קרלינג, פרסם ארווין גודאינאף בשלשה כרכים, בספרו המונומנטאלי על סמלים יהודיים:

Erwin R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, 13 volumes, New York, 1953–1968, mainly volumes 9–11: *Symbolism in the Dura Synagogue*, 1964.

יוסף גוטמן ערך ב-1973 אסופת מאמרים בעלי דעות שונות:

Joseph Gutmann, editor, *The Dura-Europos Synagogue: A Re-evaluation (1932–1972)*, Missoula, 1973.

רחל וישניצר ודליה טאוויל הוסיפו פרטים לדיון בסגנון בפרסומים בשנת 1979:

Rachel Wischnitzer, "From my Archives", *Journal of Jewish Art*, Volume 6, 1979, pages 6–15.

Dalia Tawil, "The Purim Panel in Dura in the Light of Persian and Sassanian Art," *Journal of Near Eastern Studies*, Volume 38, 2, 1979, pages 93–109.

מכאן ואילך הבאתי מספר פרסומים מצומצם מתוך עשרות המציגים פרשנויות ונקודות ראייה שונות:

Lee Israel Levine, editor, *Ancient Synagogues Revealed*, Jerusalem, 1981.

Kurt Weitzmann and Herbert L. Kessler, *The Frescoes of the Dura Synagogue and Christian Art*, Washington, 1990.

Rachel Hachlili, *Ancient Jewish Art and Archaeology in the Diaspora*, Leiden, 1998, mainly pages 96–197, 424–432.

Lee Israel Levine, *The Ancient Synagogue*, Yale University Press, New Haven, 2000, mainly pages 234–239.